

Лариса Лук'янова
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу андрагогіки ІПОД НАПН України

Освіта дорослих у сучасному українському дискурсі

*Учителю,
який є для мене зразком людяності і жертовності,
який спрямував мене у вир проблем освіти дорослих,
з глибокою повагою і вдячністю...*

Зміна парадигми сучасного суспільства вимагає розв'язання двох провідних макрозавдань. По-перше, суттєвої корекції змісту освіти, результатом якої уможливиться підготовка особистості, затребуваної постіндустріальним суспільством, здатної творити інформаційне суспільство й комфортно існувати у ньому. По-друге, зміна парадигми навчання, сутність якої уможливить відхід від авторитарної педагогіки й впровадження педагогіки рівних можливостей і співробітництва.

У цьому контексті доцільно додати, що з утвердженням однополярного світу суперництво розвинених країн світу вже перейшло із воєнної та економічної сфери у сферу суперництва національних систем освіти. Стратегічні доктрини прогресу провідних країн світу ґрунтуються на принципах розвитку людського потенціалу, у результаті чого роль освіти постійно зростає, вона посідає провідні позиції в усіх сферах суспільного життя. Проте, вже нині центральне місце у реформах освітніх систем країн, які претендують на позиції світових лідерів, посідають дискусії про механізми розвитку освіти дорослих, оскільки безпосередня експансія системи середньої освіти на освіту дорослих неможлива.

Звернемо увагу на ще один чинник, який демонструє роль освіти дорослих у сучасному соціумі. Події, що відбуваються останнім часом в

Україні, показали необхідність впровадження системних змін, здійснити які зможуть люди, вже сьогодні здатні а) діяти у нових геополітичних, соціально-економічних умовах, б) створити нове правове поле й інтеріоризувати його, в) спроможні відстояти й примножити українську державність, освіту і культуру.

На цьому тлі, як це завжди відбувається в історії людства під час тотальних змін, на передній план виходить освіта й виховання дорослої людини. Водночас, як показала історична дійсність, саме у цих складних умовах вікова планка «дорослості» у досягненні соціально-політичної зрілості сучасних українців значно знизилася, відбулося стрімке «подорослішання» молоді. Оскільки вже не можна вважати дітьми шістнадцяти-сімнадцяти літніх підлітків, які свідомо прийшли на Майдан для того, щоб відстояти Українську державність або студента, який вже на першому-другому курсі змушений самостійно заробляти гроші, для чого створив власну фірму і успішно керує нею.

Водночас, в умовах девальвації загальнокультурної компоненти освіти, превалювання прагматично-утилітарних тенденцій предметом культурологічного аналізу стає виявлення й обґрунтування культурних цілей і функцій освіти дорослих як сфери духовного виробництва, її соціального значення, ролі посередника між культурою й особистістю, яка здійснює вибір ціннісний, політичний громадянській, освітній вибір, вибір освітніх моделей, що сприятимуть гармонізації і стабілізації сучасної соціокультурної ситуації.

Не слід забувати й про загальновизнаний факт, що найбільш затребуваною освіта стає в період підйому економіки або навпаки її кризового стану, що як раз і відбувається на теренах України. Хоча, як відомо, у період економічного зростання, посилення ролі освіти дорослих обумовлено позитивними змінами (формування мотивації розвитку й саморозвитку особистості, можливості раціонального використання вільного часу), тоді як у період стагнації привернення уваги до освіти дорослих

подиктовано вимогами ринкової економіки, зокрема, необхідністю опанування нових професій, набуття нових навичок тощо.

Починаючи з 90-х років ХХ століття почав формуватися новий підхід до освіти дорослих – як сфери можливостей в працевлаштуванні, зміні професій у відповідності до вимог ринку праці. Нині, як стверджують вчені, посилилася динаміка процесів і явищ навколишнього світу, які треба сприймати й адаптуватися до них, а відтак накопичені знання вимагають систематизації і структурування.

У цьому сенсі виявляється соціальна роль освіти дорослих, провідним завданням якої є сприяння розвитку суспільства загалом та окремої особистості зокрема. Суголосну думку знаходимо у Є. Тонконової, яка вказує, що соціальна функція освіти дорослих полягає саме у сприянні розвитку економіки, уможливленні соціальної адаптації людини до швидко змінюваної дійсності, долученні людини до цінностей культури, виконанні педагогічної функції, одночасно освіта є засобом соціального захисту і реабілітації окремих категорій дорослого населення [3, с.98].

Україна чітко визначила вектор свого розвитку, який спрямований на інтеріоризацію загальноєвропейських цінностей, задекларувала прагнення приєднання до європейського простору. Проте в Європі освіта дорослих давно вже стала складовою загальноєвропейської політики як за змістом суспільного розвитку країн, так і сутністю освітньої політики Європейського Союзу. Нині в Європі успішно впроваджується низка програм з освіти дорослих, які реалізуються в освітніх закладах, держаних і недержавних інституціях та установах. Наприклад, Імпульсом розвитку концепції впродовж життя (life-long learning) стало прийняття у 2000 році Меморандуму «Про стратегію розвитку Європейського Союзу», документ більш відомий як «Лісабонська стратегія» [9]. Очевидно, що і на попередніх етапах розвитку світового суспільства освіта дорослих розглядалася як пріоритетний напрям розвитку Євросоюзу, але з прийняттям Лісабонської декларації її було офіційно визнано одним із впливових механізмів розвитку

європейських країни, а програми цієї галузі здобули офіційну підтримку з боку європейського суспільства.

Слід підкреслити, що потужну підтримку освіта дорослих набула з проведенням низки досліджень, спрямованих на виявлення, вивчення та аналіз освітніх потреб і механізмів реалізації програм з освіти дорослих. Їх результатом стало підписання Європейською комісією низки документів у галузі освіти дорослих. Зокрема, «Освіта дорослих. Вчитися ніколи не пізно» (2006) [5] та ін., де обґрунтовано як прагматичні причини, так і пропонується ряд заходів щодо розвитку цієї системи. Зокрема, вироблення критеріїв оцінювання й сертифікації здобутих знань, урахування локальних і регіональних освітніх потреб, аналіз ресурсів, розроблення методів, найбільш прийнятних для навчання дорослих.

До основних показників конкурентоспроможності національних систем освіти, за оцінками Всесвітнього економічного форуму, серед інших належить показник рівня розвитку систем перепідготовки персоналу, за яким в Україні спостерігається значене відставання [2, с. 44]. У звіті засідання робочої групи національного рівня в сфері «Освіта дорослих» зазначено, що в Україні є надзвичайно велика потреба в освіті дорослих, яка не озвучена суспільством, державою, зацікавленими суб'єктами цього освітнього процесу. На відміну від країн ЄС, де цей напрям давно й успішно функціонує, в Україні сектор освітніх послуг безсистемний, ситуативний, спонтанний, малоефективний, його діяльність переважно представлена недержавними організаціями. Україна тільки підходить до осмислення цінності концепції впродовж життя, їй необхідно передбачити створення різних компонентів структури системи освіти дорослих, які було би підпорядковано єдиній меті [6, с 116].

Загалом вивчення, узагальнення та аналіз наукової, правничої джерельної бази з питань ролі й місця освіти дорослих у сучасному суспільстві, а також виявлення пріоритетів, цілей, завдань та шляхів розв'язання цього освітнього напрямку, уможливорює виокремлення чотирьох

підходів: суспільно-політичного, культурологічного, політично-діяльнісного і економічного.

Перший підхід – *суспільно-політичний* – ґрунтується на тому, що неперервна освіта дорослих є передумовою й інструментом для розвитку, підтримки суспільно-політичних систем, а відтак – заохочення громадян до неперервної освіти є результатом їх активної участі у суспільно-політичному житті країни. Такий підхід набув найбільшого поширення у північній Європі, передусім Скандинавських країнах. Наприклад, шведська програма реформ спрямована на забезпечення підвищення конкурентоспроможності як усієї країни, так і окремих осіб, їх навичок і можливостей.

У межах другого підходу – *культурологічного* – освіта дорослих виступає як провідний засіб розвитку, збереження і передачі культури, через освіту, уможлиблюється сприяння розвитку особистісного потенціалу, відбувається формування етичних і моральних цінностей, міжкультурне міжгенераційне спілкування. Такий підхід має місце в освітній політиці країн Європейського Союзу, зокрема, його реалізація відбувається в освітніх програмах, в рамках проектів як формальної, так і неформальної освіти.

Третій підхід певною мірою можна розглядати як поєднання двох попередніх, оскільки ключовими словами тут є «участь» (*суспільно-політичний* підхід) і «розвиток» (*культурологічного* підхід). Цей підхід вписується у контекст концепції сталого розвитку. Набув поширення у північноєвропейських країнах, США та Іспанії.

У межах четвертого підходу – *економічного* домінуючою позицією є усвідомлення освіти дорослих як чинника, що забезпечує економічне зростання держави. Така освітня політика є прийнятною у пострадянських країнах. Хоча цей підхід поступово поширюється і у країнах, де освіта дорослих історично визнавалася виключно для заохочення громадян до суспільного життя. Наприклад, нині у цих країнах активно дискутується питання щодо розроблення механізмів визнання неформальної й інформальної освіти.

На нашу думку, для України найбільш прийнятним є *комплексний* підхід, у межах якого відзеркалено сутність освіти дорослих через усі її види, форми, а сама освіта дорослої людини розглядається як «суспільний добробут».

Принагідно нагадаємо, що серед багатьох інших, для розвитку системи освіти дорослих у Європі є принаймні три вагомих передумови:

1. Постійне ускладнення технологічних рівнів і процесів, підвищення продуктивності праці вимагають постійної оновлюваності й удосконалення системи знань і навичок, а відповідно пролонгованої перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців.

2. Інтенсивне старіння населення у зв'язку зі зниженням народжуваності, посилення пенсійного тягаря на економічно активне населення.

3. Посилення світових міграційних процесів.

Вважаємо, що у контексті вітчизняного досвіду найбільш вагомими є перші дві передумови, тоді як ще однією важливою передумовою є значне зубожіння й маргіналізація значної частини нашого суспільства. Зокрема, в Україні спостерігається падіння статусу багатьох інтелектуальних професій, безробіття, збідніння населення, урбанізація, що загалом також вимагає масового навчання, перепідготовки, формування нових професійних і соціальних навичок дорослої людини.

Згідно з висновками вітчизняних фахівців, у 2010 році до категорії «бідних» можна було віднести кожну третю родину в нашій державі. Дослідники також звертають увагу на суто український феномен, коли до категорії «бідних» потрапляють працюючі люди з вищою освітою. Якщо у світі здебільшого бідними є безробітним або робітники низької кваліфікації, то у нас в країні навіть вища освіта та стабільна заробітна плата не гарантують належного рівня якості життя.

Щодо розвиненості системи навчання персоналу як основи формування неперервної освіти, то бальна оцінка України за цією складовою майже вдвічі

менша від країн-лідерів у рейтингу конкурентоспроможності (зокрема, Фінляндії, США, Швеції, Сінгапуру, Німеччини) [2, с.45]. За розрахунками економістів, які є прийнятними і для нашої держави, система освіти дорослих, що ґрунтується на концепції розвитку освіти впродовж життя, може здійснити позитивний вплив на світову економіку за рахунок підвищення якості трудового потенціалу та уможливить надання «другого шансу» тим, хто давно здобув професійну освіту.

Ще один напрям, завдяки якому можна буде у майбутньому сподіватися на вихід з суспільно-економічної кризи, це *підтримка і поширення так званого активного старіння*, коли подовжується економічно активний вік й підвищується вік виходу громадян на пенсію за рахунок когнітивної адаптації, набутої у результаті реалізації програм навчання дорослого населення. Не можна не брати до уваги й те, що переважна більшість освітніх програм для дорослих покликані формувати активну громадянську позицію, що з урахуванням політичної ситуації в Україні, є надзвичайно важливим. У цьому сенсі цікавими є узагальнені висновки вчених про те, що дорослим, які мають позитивну суспільну адаптованість, тобто оптимістично налаштовані, з надією і впевненістю дивляться у майбутнє, задоволені власною професійною діяльністю, притаманний більш високий ступінь кореляції особистісних якостей, що ґрунтуються на пізнавальних запитах у різних галузях знань і умінь.

У контексті сучасних світових проблем, доцільно пригадати особливості освіти дорослих (навчання, виховання, розвиток), які кардинальним чином відрізняють її від шкільної освіти, й водночас значно посилюють її соціально-адаптивну роль:

– *демократичний стиль навчання*: свобода вибору особистістю змісту і форм навчальної діяльності; активна участь дорослого у визначенні й розв’язанні проблеми, рефлексивний аналіз та осмислення власної діяльності з точки зору її мотивів і цілей;

– *проблемно-методичний підхід до змісту навчання*: вибір проблеми, формулювання гіпотез, виконання рішень, оцінювання успішності досягнень; осмислення методів і прийомів розв'язання поставленої проблеми;

– *проблемно-діалогічний підхід*: формування навичок спільного розв'язання проблеми, культури дискусій, групових методів рішень, ділових ігор, розроблення проектів [1, с.80].

Необхідно зазначити, що освіта дорослих має й особливі психологічні чинники, які також відрізняють її від шкільної освіти й впливають на ефективність навчання дорослої людини. І у цьому сенсі не можемо обійти увагою точку зору відомого психолога, автора теорії еґо-психології Е. Еріксона, автора ідеї про збереження цілісності, індивідуальності і творчої особистості протягом усього життя людини [8]. Із визначених вченим восьми етапів розвитку людини найбільш важливою він вважав сьомий (вік від 35 до 60-65 років), якому притаманні дві протилежні тенденції: прагнення постійного розвитку і творчість або усталеність і спокій, а їх вияв значною мірою має індивідуальний, особистісний характер. Особистісний розвиток є надзвичайно важливим, оскільки спонукає нас досягати ідеалів, уможливорює дотримання наших принципових позицій, не дає спотворити наші ідеали, зберігає наше психічне здоров'я. І якщо ми не навчаємося, сфера нашої продуктивності у сьомій найбільш вагомій фазі особистісного розвитку (за Е. Еріксоном) не розширюється, а ми ризикуємо стати жертвами стагнації, чого в умовах жорсткого соціально-політичного протистояння в Україні у жодному разі не можемо собі дозволити.

Освіта дорослих у добу постіндустріального суспільства, яке нині активно розвивається, вписана через соціальні технології, а технології безпосередньо пов'язані з особливим типом поведінки, які за М. Вебером є «цілеспрямованою поведінкою». Людина стає цивілізованою у новоєвропейському сенсі, коли в її поведінці переважають цілеспрямована раціональність, а головне виховується не утилітарний погляд на освіту. У

цьому сенсі сама освіта набуває космічного сенсу інноваційної технології, яка дозволяє звільнити людство від влади сліпої природної і соціальної необхідності та перейти від передісторії до правдивої історії [4].

Для нашого суспільства, яке знаходить у перехідному кризовому стані, особливого значення набуває система громадянської і соціально-політичної освіти дорослих. В організації такої системи доречним буде використання досвіду окремих європейських країн, зокрема, Німеччини. Нині, коли є загроза втратити досягнутий країною цивілізаційний рівень, тільки збереження стабільності вже недостатньо. Вимагається орієнтація освіти дорослих на культурний і моральний прогрес, духовне удосконалення особистості, розвиток культури соціального і морального самопізнання. Проте кризовий стан освітньої політики призводить до деформації змісту освіти дорослих, зниженню рівня її доступності.

На нашу думку, найбільшими проблемами в освіті дорослих, що вимагають негайного розв'язання є, *по-перше*, визнання освіти дорослих невід'ємною складовою вітчизняної системи освіти й розроблення відповідного комплексу заходів нормативного й правового регулювання. У переліку пріоритетних задач Міністерства освіти і науки України має бути передбачено створення місцевих, регіональних і національних рамок і структур, необхідних для розвитку, координації, управління якістю й фінансування освіти дорослих. *По-друге*, важливим є питання розробки критеріїв потреб, планування, контролю, звітності, а також вивчення міжнародного досвіду освіти дорослих. Зазначене вимагає створення системи добору статистичної інформації щодо освіти дорослих на національному, регіональному й місцевому рівнях. Важливою проблемою є створення державних центрів з підготовки, підвищення кваліфікації й перепідготовки андрагогів (організаторів процесу навчання дорослих), що сприятиме підвищенню рівня компетентності спеціалістів, які працюють з дорослим населенням. До нагальних потреб також треба віднести й створення факультетів і кафедр андрагогіки в усіх закладах вищої педагогічної освіти і

в установах перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників освіти. Потретье, розробка підходів щодо визнання і сертифікації формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих, ключовим компонентом яких має стати система акредитації й оцінювання попереднього досвіду і знань особистості. Окрім того, набуває нагальності необхідність створення й розвитку наукової системи, в межах якої можна формулювати основні закономірності, принципи й особливості навчання дорослих, що сприятиме підвищенню ефективності їх практичного навчання. Основними завданнями освіти дорослих є розширення вибору освітніх послуг; розвиток міждержавного інформаційного обміну; підвищення професійної компетентності; розроблення механізму визнання кваліфікації, набутої поза межами формальної освіти.

Таким чином стратегічна ідея створення системи освіти дорослих та її розвитку набуває сукупної цінності, складовою якої є цінність розвитку особистості, суспільства, культури. Ця сукупна цінність поступово має стає провідним принципом державної політики, за яким визначатиметься методологічний регулятор розвитку і окремої особистості, і держави загалом, уможливиться нова якість розвитку, відкриється принципово нова історична епоха розвитку вітчизняного суспільства.

Нагальність розвитку системи освіти дорослих в Україні визначається необхідністю випереджувального розвитку рівня освіченості по відношенню до соціальної, виробничої сфери, економіки. За таких умов «онтологізація духовно-морального розвитку (просвітлення) дорослої людини, здійснюване в межах її сприйняття як суб'єкта духа, людини, яка в складному пошуку гармонії між матеріальним і духовним, зможе увійти в «зону надлюдського внутрішнього (божественного) начала і дасть можливість зрозуміти, що у світі утверджувати треба не себе, а порядок навколо себе» [7, с.12].

Розв'язання цих завдань вимагає створення нової моделі освіти дорослої людини. Так, сучасна модель виходить із визнання дорослої як суб'єкта, безумовно здатного до освіти, проте реальне життя показує, що у

дорослих мають місце дискретні освітні періоди, які виникають у наслідок впливу економічних, суспільних і політичних криз. Нова модель має передбачати сенс дорослих в системі освіти не тільки як апіорно універсального суб'єкта з необмеженими здатностями, але й урахувати кризи психічного, соціокультурного розвитку людини, яка відчуває та усвідомлює певні спади, що перешкоджають її освіті й розвитку. Адже через реальну соціокультурну ситуацію доросла людина на відміну від дитини, перебуває у несприятливих умовах (професійна зайнятість, соціальна відповідальність, перенавантаження, низький рівень винагороди за роботу, постійна стресогенність), що створює необхідність збереження її фізичного, психічного і соціального здоров'я.

Нова модель освіти дорослих має також передбачати адекватні і варіативні умови для участі в процесах неперервної освіти, набуття нових загальних і професійних знань, цінностей і компетентностей, які сприятимуть універсалізації дорослої людини в сучасних соціокультурних умовах, а також формуванню світоглядних прагнень, активізації її участь у розвитку інститутів суспільства.

Отже в умовах структурної перебудови економіки й активного переходу України на ринкові умови дедалі більшої актуальності набуває формування здатності і готовності населення нашої країни адаптуватися до нових і несподіваних ситуацій. Царина освіти дорослих має враховувати специфіку українського менталітету, яка є даністю, сформованою упродовж тривалого розвитку вітчизняної історії і культури, та сучасний світовий досвід. Відродження багатоваріантних соціокультурних традицій, збагачених вітчизняним досвідом, а також досвідом світового розвитку, призведе до формування поліфонічного суспільства, в багатстві й різноманітності соціальних структур якого реалізуються глобальні тенденції. Відтак без урахування української специфіки, особливостей нашого соціального, морального, регіонального, культурного, психологічного досвіду не можна

розробляти плани перебудови суспільства, господарства, культури, розбудовувати стратегію і методологію освіти дорослих.

Список використаних джерел

1. Кулюткин Ю.Н. Функциональная грамотность, обучаемость и творческий потенциал личности / Ю.Н. Кулюткин // Проблемы функциональной грамотности взрослых. – СПб : ИОВ РАО, 1993. – С. 86-94.
2. Національна доповідь: «Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2010» Міністерство Економіки України. – К, 2010. – 107 с.
3. Образование взрослых как социальный институт / под ред. Е.П. Тонконогой, В.И.Подобеда. – СПб. : ИОВ РАО, 1999. – 216 с.
4. Образование взрослых – ключ к XXI веку. – Екатеринбург : УГПУ, 2001. – 173 с.
5. Обучение взрослых: учиться никогда не поздно. Коммюнике Комиссии Европейских Обществ Брюссель, 23 октября 2006 года. КОМ (2006) 614 окончательный : [електронний ресурс]: Режим доступу 05. 04. 2014: < www.nepfoiskola.hu/eaea/EAEA_ru/downloads >. – Заг. з екрану. – мова рос.
6. Освіта дорослих в Україні через призму європейського досвіду : збірка матеріалів. – DVV international. – Київ, 2011. – 117 с.
7. Подобед В.И. Ведущие тенденции развития образования взрослых в России и странах СНГ / В.И. Подобед, В.В. Горшкова // Человек и образование. – 2007. – № 6. – С. 8-12.
8. Erikson E.H. Identity, Youth and crisis. – New Jork, 1980.
9. The Lisbon Strategy 2000 – 2010 An analysis and evaluation of the methods used and results achieved : [електронний ресурс]: Режим доступу 05. 04. 2014: < <http://www.europarl.europa.eu/document/activiti> >. – Заг. з екрану. – мова англ.

Лариса Лук'янова

Освіта дорослих у сучасному українському дискурсі

У статті обґрунтовано роль і функції освіти дорослих у сучасному соціумі; визначено пріоритети, цілі, завдання та шляхи розв'язання проблем цього освітнього напрямку з урахуванням світових надбань і вітчизняного досвіду та потреб українського суспільства.

***Ключові слова:** освіта дорослих, суспільна адаптація, соціальний досвід, професійний і особистісний розвиток.*

Larysa Lukianova

Adult Education in contemporary Ukrainian discourse

In the article the role and function of adult education in modern society; priorities, goals, objectives and ways of solving the problems of the educational direction based on world heritage and national experiences and needs of Ukrainian society.

***Keywords:** adult education, social adaptation, social experience, professional and personal development.*